

ARJAN PLAISIER

EEN
TIJD
OM TE
HELEN

**NAAR EEN ZICHTBARE EENHEID
VAN ROME EN REFORMATIE**

ARJAN PLAISIER

EEN TIJD OM TE HELEN

NAAR EEN ZICHTBARE EENHEID
VAN ROME EN REFORMATIE

KokBoekencentrum Uitgevers • Utrecht

Ontwerp omslag: Jore ontwerp
Ontwerp binnenwerk: Elgraphic

ISBN 978 90 435 4323 1

ISBN 978 90 435 4324 8 (e-book)

NUR 700

www.kokboekencentrum.nl

© 2025 KokBoekencentrum Uitgevers, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining zijn niet toegestaan.

KokBoekencentrum Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van het papieren boek van deze titel is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

In dankbare nagedachtenis aan Theo Zweerman o.f.m.

Inhoud

Inleiding	9
I Opening	
1. De ene zichtbare kerk	21
2. De breuk	36
3. Zeven uitgangspunten	55
II Middenspel	
4. Geloof en werken	73
5. Woord en sacrament	93
6. Eucharistie en heilig avondmaal	110
7. Schrift en traditie	131
8. Jezus en Maria	152
9. Oog en oor	172
10. De paus en de ouderling	191
11. Natuur en genade	211
III Eindspel	
12. Het is tijd om te helen	239

Inleiding

Er was een tijd om te scheuren. In ons deel van Europa scheurde aan het begin van de zestiende eeuw de kerk. Het was een dramatisch moment in de geschiedenis van dit werelddeel. Toen de rookdampen van de Reformatie waren opgetrokken, bleek de eenheid van de kerk blijvend gebroken. Aanvankelijke pogingen om tussen Rome en de Reformatie tot een vergelijk te komen, strandden.

Als er een tijd is om te scheuren, moet er ook een tijd zijn om te helen. Immers, we geloven in de éne, heilige, katholieke en apostolische kerk. Niet als een idee, maar als een werkelijkheid. Ook een zichtbare werkelijkheid. Immers, de kerk behoort daarom per definitie ook zichtbaar één te zijn. Ik ben ervan overtuigd dat het nu de tijd is om te helen. Dat de breuk in het lichaam van Christus zoals deze zich in ons werelddeel heeft voorgedaan, niet langer gerechtvaardigd is.

Er is alle aanleiding hiervoor. De afgelopen decennia hebben oecumenische bewegingen de geesten rijp gemaakt voor de vereniging van de kerk. Naast de oprichting van de Wereldraad van Kerken (1948) dient het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) genoemd worden. De vraag moet gesteld worden: zou Luther op grond van de leer van dit concilie ook zijn geëxcommuniceerd? Een tweede vraag hieraan gelijk is: zou Luther op grond van deze leer gebroken hebben met de kerk ‘van Rome’? In beide gevallen zeg ik hier ‘nee’ op. Een andere, wellicht riskanter vraag is: zou Paulus, wanneer hij de teksten van dit concilie had gelezen, gezegd hebben: *anathema*, ‘die zij vervloekt’ (Gal. 1:8, 9)? En stel dat diezelfde Paulus de grondslagbepalingen van bijvoorbeeld de Protestantse Kerk in Nederland zou hebben gelezen, zou hij dan gezegd hebben: *anathema*?

Ongetwijfeld zou hij of een andere apostel bij beide het nodige commentaar hebben gehad. Wellicht zouden ze aan de kerk van Rome en de kerk(en) van de Reformatie een vlammende brief geschreven hebben, zeker als zij op de hoogte zouden zijn van de praktijk van deze kerken. Het zou een brief zijn zoals de apostel Johannes die schreef aan zeven gemeenten van Klein-Azië. Zou de apostel echter een van beide kerken onder censuur hebben geplaatst? Dat geloof ik niet. Ik ben ervan overtuigd dat hij het apostolische geloof in beide zou hebben herkend en daarover verheugd en dankbaar zou zijn geweest.

Een periode van vijfhonderd jaar gescheiden optrekken maakt hereniging tussen Rome en de Reformatie niet gemakkelijk. Er zijn over en weer wél anathema's uitgesproken. En ook waar deze nu niet meer worden uitgesproken, hebben Rome en de Reformatie zich al lang gesetteld als afzonderlijke kerken.

Naast de principiële verschillen heeft op een gegeven moment vooral de macht der gewoonte het bestaan van gescheidenheid gerechtvaardigd. Eventueel uitgedaagd weten we daarnaast duidelijk te maken dat er nog steeds onoverbrugbare verschillen zijn. Denk bijvoorbeeld aan 'de kwestie van het ambt'. Het kan ook zijn dat we over en weer niet meer praten over verschillen en dat we aangeven dat er al zoveel samen wordt gedaan, maar dat institutionele eenheid niet zo belangrijk is en het bovendien veel gedoe geeft om die te bereiken. Het zou immers om de Geest gaan en niet om het instituut?

Toen er echter onenigheden in de vroege kerk ontstonden, kwamen de apostelen bij elkaar op het Apostelconvent om de eenheid van de hele kerk te bevestigen en uit te stralen (Hand. 15). En toen 1700 jaar geleden de bisschoppen in Nicea samenkwamen en de geloofsbelijdenis van Nicea opstelden, deden ze dat om de geestelijke én zichtbare eenheid van de kerk te bewaren. Voor hen zou het ondenkbaar zijn geweest dat die eenheid verloren zou gaan en dat er voortaan van elkaar gescheiden kerken zouden zijn.

Nu zou gezegd kunnen worden: maar waarom je zo druk maken om de breuk tussen Rome en de Reformatie? Waarom niet veeleer om de breuk tussen kerk en synagoge? Of tussen de oude oosterse kerk(en) en de katholieke kerk? Of tussen Rome en de oosters-orthodoxe kerken? Of nog weer heel anders: waarom niet eerst de eenheid op protestants erf verder gestalte geven? Op die vraag zal ik in hoofdstuk 1 nader ingaan, maar ik geef daar nu vast een korte reactie op.

Ik ontken niet dat de eerdere breuken ernstig waren en zijn. Ik ontken evenmin het belang van eenheid op het brede protestantse erf. De keuze voor de breuk tussen Rome en de Reformatie is echter niet willekeurig. Het is deze breuk die in het Europa van de 'nieuwe tijd' met rode letters staat geschreven. Wij hier in het Westen zijn verantwoordelijk voor deze breuk. Vanuit Europa en vanuit het Westen is deze breuk geëxporteerd over de hele wereld. Bovendien is deze breuk de achtergrond en medeveroorzaker van veel breuken binnen het protestantisme. Ik ben ervan overtuigd dat de heling van die laatste breuken zal blijven steken, wanneer de heling van de 'oer-breuk' in het 'Latijnse christendom' niet haar beslag krijgt.

In dit boek spreek ik over Rome en de Reformatie. Ze staan voor de Rooms-Katholieke Kerk en de kerken die op een of andere manier uit de Reformatie zijn voortgekomen. Het spreekt vanzelf dat de Reformatie hier voor een diffusere verzameling staat dan Rome. Een vergelijking tussen Rome en Reformatie lijkt, gezien de lappendeken die het protestantisme kenmerkt, op appels met peren vergelijken. Dit temeer omdat het protestantisme nationale, regionale en plaatselijke kerken kent, die vaak los van elkaar staan, terwijl Rome staat voor een wereldwijde kerk, die leeft in verbondenheid met de bisschop van Rome.

Toch is de verbinding van al deze protestantse kerken met de Reformatie evident en kunnen deze kerken beschouwd worden als 'kinderen van de Reformatie'. En aangezien dit boek niet doet aan 'onderhandelingsoecumene' heeft het zin om met een bepaalde onbevangenheid te spreken over Rome en de Reformatie. De vraag naar de zichtbare eenheid van de kerk kan en moet op alle niveaus gesteld worden, dus ook op de nationale en plaatselijke. Om paus Franciscus te citeren: 'De dialoog

van de leer moet theologisch aangepast zijn aan de dialoog van het leven die zich ontwikkelt in de lokale, alledaagse relaties tussen onze Kerken; deze vormen een echte locus of bron van theologie.¹

Het is natuurlijk onzinnig om te denken dat de breuk tussen Rome en Reformatie met een penne streek ongedaan gemaakt kan worden. De heling van de breuk ‘op het allerlichtst’ zou een karakterloze kerk opleveren. In hoofdstuk 3 zal ik uitleggen dat de vraag naar de waarheid nooit als secundair beschouwd mag worden en daarom zijn eigen gewicht moet krijgen als het gaat om de heling van de kerk. Wat ik in dit boek onderneem, is om de breuk tussen Rome en Reformatie op de noemer te brengen van acht ‘dialectische paren’. Dit zijn de acht paren waar het om gaat:

Geloof en werken
Woord en sacrament
Eucharistie en heilig avondmaal
Schrift en Traditie
Jezus en Maria
Oog en oor
De paus en de ouderling
Natuur en genade²

In elk van deze paren zie ik telkens een van beide begrippen als kenmerkend voor Rome en een voor de Reformatie. Kenmerkend wil vrijwel nooit zeggen: met uitsluiting van de ander. Dat laatste zou bijvoorbeeld betekenen dat Rome alleen inzet op het sacrament en de Reformatie alleen op het

1 Paus Franciscus, ‘Address to the Members of the Joint International Commission for Theological Dialogue between the Catholic Church and the Oriental Orthodox Churches’, 23 juni 2022, geciteerd in Dicastery for Promoting Christian Unity, *The Bishop of Rome: Primacy and Synodality in the Ecumenical Dialogues and in the Responses to the Encyclical Unum sint* (Vatican City: Libreria Editrice Vaticana, 2024), <http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/news/2024/2024-06-13-il-vescovo-di-roma-nuovo-documento-dpuc.html>, 32.

2 Ik gebruik in dit boek alleen hoofdletters voor wat volgens Van Dale met hoofdletters geschreven moet worden. Wanneer ik bijvoorbeeld over Schrift en traditie spreek, betekent dit echter op zich niet dat traditie daarmee minder belangrijk dan de Schrift zou zijn.

Woord. Dat is een onzinnige gedachte. Wel zit in de genen van Rome meer het én-én, en in dat van de Reformatie het óf-óf.³ Maar ook voor de Reformatie betekent bijvoorbeeld het accent op het Woord niet dat het sacrament geen belangrijke rol zou spelen. Dat gezegd zijnde staan deze acht paren toch model voor de breuk tussen Rome en de Reformatie.⁴

Voor mij vormen deze ‘dialectische paren’ echter niet langer absolute tegenstellingen die een onoverbrugbare kloof zouden moeten continueren. Dat heeft alles te maken met de ontwikkelingen die ik zojuist noemde. Ik zie ze daarom niet langer als exponenten van een blijvende breuk, maar als vervoegingen binnen het ene geloof, zoals dat verwoord is in de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel.

Dat laatste is wezenlijk. Dat ene geloof, zoals in Nicea-Constantinopel beleden, is niet een vage ondergrond. Het is uitdrukking van wat Paulus bedoelt met ‘één lichaam en één geest, één hoop, één Heer, één geloof, één doop, één God en Vader van allen, die boven allen, door allen en in allen is (Ef. 4:4-6).⁵ Ik sta in dit boek in de traditie van deze geloofsbelijdenis en daarmee in die van de klassieke kerkelijke traditie. Een traditie die zijn oorsprong heeft in ‘de leer van de apostelen’, en via de theologie en spiritualiteit van de *patres* van de vroege kerk, door de middeleeuwen, en door de hoofdvertegenwoordigers van Rome en de Reformatie heen, doorloopt tot op de dag van vandaag.

Misschien is het wel een *blessing in disguise* dat de traditie van Rome en de Reformatie, zoals uitgedrukt in de acht koppels, gedurende de afgelopen eeuwen afzonderlijk van elkaar tot ontwikkeling zijn gekomen. Op die manier hebben ze diepte en breedte gekregen. Die blessing wordt

3 Een vergelijkbare typering is bij Tillich te vinden die spreekt over een sacramenteel en een kritisch beginsel.

4 Door acht ‘dialectische paren’ te kiezen, vermijd ik het op de spits drijven van één paar als allesbepalend voor de tegenstelling tussen Rome en de Reformatie en creëer ik bovendien een breed speelveld met ruimte voor parallelle en elkaar kruisende lijnen.

5 Dit boek verschijnt in het jaar 2025, 1700 jaar na het concilie van Nicea, dat aan de basis ligt van de geloofsbelijdenis van Nicea-Constantinopel. Het boek van Bram van de Beek en Henri Rikhof, *Wij geloven, Rooms-katholiek en protestant: één geloof, de geloofsbelijdenis van Nicea/Constantinopel*, Utrecht: Kokboekencentrum, 2019 spreekt in de titel al boekdelen.

echter verspeeld wanneer ze nu in de afzondering tot elkaar worden bestendigd. Ik wil daarom aangeven hoe ze met elkaar een kracht zijn voor de kerk van vandaag en morgen.

Natuurlijk vraagt dat erom dat de angel van absolute tegenstelling en wederzijdse uitsluiting wordt overstegen. Dat hier nog steeds huiswerk te doen is, is duidelijk. De angel eruit halen is echter wat anders dan ze te laten neutraliseren. De rode draad in dit boek is dat ik de twee tradities als *kracht* wil laten zien. Ik wil acht keer proberen die kracht ervan op het spoor te komen. Het project van dit boek is direct verbonden met de overtuiging dat juist dát nodig is.

Daarmee suggereer ik niet dat ze dan maar los van elkaar moeten blijven bestaan. Dat doen ze trouwens ook nu al niet. Er is al veel interactie en veel bereidheid van elkaar te leren. Ook in de toekomst zal dat belangrijk zijn.

In het isolement ligt voor de kerk vandaag zeker niet de kracht. Isolement brengt het eigen spoor op een smalspoor. In het isolement komt de zwakheid van de tradities aan het licht. Toch hoeft dit niet tot de al genoemde neutralisering te leiden. Eerder kunnen er in de verenigde kerk van de toekomst meerdere sporen zijn, meerdere wijzen van geloven en van kerk-zijn die samen de kracht van het 'ene en onbetwifelbare christelijke geloof' vormen.

Ik verricht deze poging als protestant en predikant van de Protestantse Kerk in Nederland, waarbij ik vooral door de gereformeerde traditie ben gevormd. Ik sta dus niet boven de tradities. Als deze protestant wil ik me acht keer openstellen voor de kracht van de traditie van Rome. Ik wil deze uithoren als uitdrukkingswijze van het ene, christelijke geloof. Ik doe dit vanuit de geest de ander uitnemender te achten dan mijzelf. Ik doe dit ook in de overtuiging dat Rome kerk van de eeuwen is, en bij alles wat er verder over te zeggen is, getuige was en is van het evangelie van Christus. Tegelijk spreek ik ook, en ik doe dat door de kracht en betekenis van de protestantse traditie voor het voetlicht te brengen. En dat in de overtuiging dat God in en door de Reformatie op een unieke wijze werkzaam is geweest, eerst in ons werelddeel en later ook wereldwijd.

Zowel dat luisteren als dat spreken doe ik *in de context van de kerk van vandaag en met het oog op de kerk van morgen*. Die kerk begint niet van-

daag. Het is een kerk die leeft vanuit wat God gegeven heeft, zowel in Rome als in de Reformatie. We zijn erfgenamen van betekenisvolle tradities. Het gaat er echter om de kracht daarvan aan te boren met het oog op de uitdaging van de kerk van nu. Ik geloof dat beide tradities, zoals uiteengelegd in de acht genoemde paren, krachten en potenties bevatten die hard nodig zijn voor de kerk van nu.

Die kerk van nu bevindt zich in een postchristelijke samenleving. De tijd om rustig achterover te leunen en de bekende stukken op te voeren op het bord van de oecumenische ontmoetingen is voorbij. In het laatste hoofdstuk van dit boek wil ik de urgentie voor de heling van de kerk naar voren brengen. Die maken dat de oude reflexen op het terrein van de verhouding tussen Rome en de Reformatie achterhaald zijn. Dit boek moet, kort gezegd, beschouwd worden als een verzameling van acht schetsen met het oog op de urgente situatie waarin de kerk in ons werelddeel verkeert. Die urgentie vraagt om een verenigde kerk van verzoende verscheidenheid.

Drie voorbereidende hoofdstukken gaan aan de acht schetsen vooraf. In hoofdstuk 1 maak ik aan de hand van het beeld van de kerk als kathedraal duidelijk waarom de kerk de moeite waard is. Die kerk is wezenlijk één, maar zal die eenheid dan ook in zichtbare gestalte moeten uitstralen. In hoofdstuk 2 geef ik in kort bestek aan hoe Rome en Reformatie uit elkaar zijn gedreven, en eindig met kort aan te geven hoe er een tegenbeweging is ontstaan. In hoofdstuk 3 werk ik een aantal aannames uit om een basis te leggen voor de acht schetsen.

Die acht schetsen vormen de kern van dit boek en beslaan de hoofdstukken 4 tot en met 11. Een zekere overlap tussen de hoofdstukken viel niet te voorkomen. Dat komt vooral omdat in de acht thema's sprake is van onderling gelijkvormige inhouden. Enigszins los geformuleerd heeft Rome een harstocht voor 'realiteiten' en 'substanties' en de Reformatie voor 'het woord'. Uitputtend is de lijst van acht zeker niet. Ik ga niet alle traditionele thema's af die in de afgelopen vijfhonderd jaar tussen Rome en de Reformatie gespeeld hebben, al meen ik wel dat de meest wezenlijke benoemd zijn. Het is binnen het bestek van dit boek voldoende om de *kritische kracht* van beide tradities te laten zien, en dit met het oog op de context van de kerk van vandaag.

In het afsluitende deel geef ik met behulp van het begrip ‘hiërarchie van waarheden’ aan dat beide tradities ook werkelijk bij elkaar kunnen komen in een verenigde kerk. Tevens wil ik de urgentie voor de eenheid van de kerk benoemen.

Ten slotte de vraag wat dit voor een soort boek is en voor wie is het geschreven. Het boek zit ergens in het midden tussen theologisch betoog en kerkelijk getuigenis. Ik schreef het met mijn hoofd, maar evenzeer met mijn hart. Ik meen er een theologisch verantwoord betoog in gehouden te hebben, en verantwoord me in de voetnoten van mijn bronnen. Tegelijk is het een boek met de missie om bij te dragen aan de vereniging van Rome en Reformatie in de ene zichtbare kerk. Hoe deze drive bij mij tot stand is gekomen, beschrijf ik in hoofdstuk 1. Ik schrijf voor theologen, theologisch geïnteresseerden, kerkelijk betrokken leden van beide tradities en hoop ook op lezers uit ongedachte hoek. Ik heb gepoogd algemeen verstaanbaar te zijn. Voor sommige wat meer technische verhandelingen en debatten heb ik voetnoten of een kleinere letter gebruikt, al heb ik die zo kort mogelijk gehouden. Het betoog kan zo nodig ook zonder deze voetnoten gelezen worden.

Tot slot verwijs ik graag naar de Verklaring van het platform Rome Reformatie (waar ik momenteel de voorzitter van ben), die in 2024 in de week van gebed voor de eenheid is uitgebracht. Zie hiervoor www.platform-romereformatie.nl.

Ik dank Marcel Sarot, met wie ik deel uitmaak van het bestuur van de Stichting platform Rome Reformatie voor zijn scherpzinnig commentaar op een eerdere versie van dit boek. Hij heeft mij bovendien behoed voor misinterpretaties als het om Rome gaat. Ook Gijsbert van den Brink voorzag die eerdere versie van veel waardevol commentaar en was bovendien een theologisch geweten als het ging om de theologie van de Reformatie. Vervolgens dank ik Trinette Verhoeven en Dick Looyen voor de zorgvuldige lezing van mijn manuscript en voor de behulpzame opmerkingen die ze daarbij maakten. Van het platform Rome Reformatie-jonglas Nathan Noorland mee. Ook hem dank ik voor zijn aanwijzingen. Heel veel dank gaat uit naar Anneke Verhoeven, die mijn manuscript met veel precisie op taal-, spel- en stijlfouten heeft gescreend. De uitgever

KokBoekencentrum in de persoon van Peter Gorter dank ik voor de enthousiaste begeleiding van dit proces en voor de kritische opmerkingen bij de wordingsgeschiedenis van dit boek.

Ik schrijf dit boek in dankbare herinnering aan Theo Zweerman o.f.m. Ik beschouw hem als mijn voornaamste leermeester. Hij leefde mij voor dat theologie opborrelt vanuit diepe spirituele bronnen.

TIJD VOOR EENHEID TUSSEN PROTESTANTEN EN KATHOLIEKEN

Na ruim 500 jaar verdeeldheid tussen katholieken en protestanten is het tijd om te helen. De recente verschuiving naar een postchristelijke tijd maakt deze oproep urgenter dan ooit. In *Een tijd om te helen* bepleit Arjan Plaisier op basis van het gemeenschappelijk geloof in Christus een zichtbare eenwording tussen Rome en Reformatie.

Dit boek neemt je mee op reis langs de oorzaken van de scheuring tussen protestanten en katholieken en belicht de diepgewortelde overtuigingen van beide tradities. Zonder de zoektocht naar waarheid te verdoezelen, wordt de kracht van deze tradities benadrukt en duidelijk gemaakt dat ze elkaar nodig hebben. Met concrete stappen schetst Arjan Plaisier een pad naar verzoening en verdere samenwerking. Het is tijd om te helen.

Arjan Plaisier is emerituspredikant van de Protestantse Kerk in Nederland en was zendingspredikant, gemeentepredikant, scriba van de PKN, docent spiritualiteit en auteur van o.a. *Overvloed en overgave* en *Zorg voor de ziel*. Hij is voorzitter van het platform Rome-Reformatie.

KokBeekencentrum.nl
UITGEVERS | UTRECHT

NUR 700 ISBN 978 90 435 4323 1

9 789043 543231 >